

فهرهنگی زاراوهی ئهدهبی

دیالوگ - Dialogue

دیالوگ له فهلسهفه دا تارادهیه کی زۆر، له ئه نجامی سه رهه لدان و گه شه سه ندنیکی سه ره به خو، شیوهی جوژیکی فهلسه فی سه ره به خو و هه رگرتوه، ئه م جوژه (ژانر) فهلسه فییه به تایبه تی له سه دهی هه ژده م، له پیش شوژی فرهنسی ده گاته ئه و په ری گه شه سه ندن. به کی له دیالوگه ناسراوه کانی ئه م سه رده مه، کتیبیکی دیدرۆ-یه به ناوی (گفتوگو له باره ی کوپی سروشتی - Entreti- ens sur Le Fils Naturel) که تییدا نووسه ره له شیوهی دیالوگه روانینی خو ی له مه ره درامای بوژوازی ده خاته روو.

دیالوگ له رووی لاسایی کردنه وه (لاسا کردنه وه) - mimetique، زۆر له لای رو ماننو سه کان به کار ده هیترئ بو چالاک و زیندویتی خستنه ناو که سایه تییه کانی که راسته و خو قسه ده که ن. به شداری و راده ی بوون و نه بوونی دیالوگ به رانه به به وه سف له رو مانیکه وه بو به کیکی تر ده گوژی، ئه مه ش کیشه یه که راسته و خو پیوه ندی به گپرا نه وه وه هیه.

له درامادا دیالوگ هه مان ئه وه له که وه ته ی هه یه که وه سف له رو ماندا هه یه تی، خه سه له تیکی سه ره کییه، هه موو رووداو و پیوه ندیه کان له دیالوگی دوو که س، یان زیاتر ده رده که وی، به لام ئه وه کاته ی که مۆنۆلوگ، یان

دیالوگ له روانگه یه کی گشتییه وه بریتییه له گفتوگو و ناخاوتن، به لام هه موو گفتوگو و ناخاوتنیک دیالوگ نییه. له دیالوگدا راسته و خو خه یالمان بو گفتوگو ی دوو که س ده چی که هه ره یه که یان پشت به بیرو بو چوونی خو ی ده به ستی و هه ره یه که یان پشت به به لگه و سه لماندن خوی ده به ستی، له تیووری ئه ده بی، دیالوگ وه ک فۆرمیکی وه سف کردن دیته به رچاو، یان وه ک فۆرمیکی ئه ده بی که له وه سف نزیک بی، یان لاسایی وه سف بکاته وه. دیالوگ فۆرمیکی کو نه و میژوو یه کی سه ره به خو ی هه یه. دیالوگی فهلسه فی تاراده یه که له گه له فهلسه فه له یونانی کۆن له دایکبو وه.

ئه فلانوون به دیالوگ بیرو و فهلسه فه ی سوکراتی نووسیوه ته وه، به چه شنیک ئه م گفتوگو یه پیشان ده دات، له ناو دیالوگه کان هه رده م به کی له فه یله سووفه سو فیسته کانی تی ده خا، وه ک: پرۆتاگۆراس، یان گو رگیاس، دین و گفتوگۆکان ئالۆتر ده که ن.

دیالوگی فهلسه فی بیرو بیرو کردنه وه له شیوه ی (کرده) پیشان ده دا، یان له شیوه ی کرده داده ریترئ، که له به رچاوی خو یتره بنیاد ده نری و گه شه ده کات، ئه مه ش زۆر جیا وازه له و دارشتنه فهلسه فییه ی که وه ک سیستمیکی داخراو خو ی ره پیش ده کات.

مۆنۆدرامای تپیده‌که‌وئ، دیالوگ بوونی نامیتنی. زمانی دراما به‌شپوهیه‌کی گشتی له‌لایه‌ن ئیشیل- Eschyle-هوه‌ داهینراوه، به‌تایبه‌تی ئه‌وکاته‌ی که ئه‌کته‌ری دووه‌می بۆ دیمه‌نه‌کان زیادکرد. پیتش ئه‌و، دیالوگ، یان گفتوگۆ ته‌نیا له‌ نیوان ئه‌کته‌ریک و کۆرالددا هه‌بووه، هه‌ر ئه‌م دووه‌ش پالّه‌وانی سه‌ره‌کی دراما‌کان بوون.

درامای رۆژئاوا، له‌م روه‌وه، به‌تایبه‌تی له‌ سه‌ده‌ی هه‌ژده‌مه‌وه، هه‌ندی‌ تایبه‌تی هونه‌ری وه‌رده‌گرئ، ئه‌گه‌ر دیالوگ زۆر درێژبوايه له‌ نیوان دوو‌که‌س، پیتی ده‌گوترا تیراد- Tirades، (تیراد بۆ خۆی له‌ ره‌گی تیرئ- Tir-er- هوه‌ هاتوه، که به‌ مانای درێژکردنه‌وه‌ دئ). ئه‌مه‌ش له‌ شانۆ و درامای کلاسیک زۆره. به‌ پیتچه‌وانه‌وه، ئه‌و دیالوگی که له‌ شپوه‌ی په‌رچه‌کرداری خیراو کورت له‌ دراما هه‌ستی پیتده‌کرئ- که زۆرجاریش به‌ چوارینی شیعری ده‌گوتئ، له‌ شانۆی کلاسیک پیتی ده‌گوتئ: Stichomythie.

له‌ درامای هاوچه‌رخ، به‌هۆی نوێبوونه‌وه، هه‌روه‌ها ئه‌م‌رۆ به‌ کاریگه‌ری مۆدیرنیستی، ئه‌م تایبه‌تمه‌ندیانه‌ بزره‌بونه.

له‌ رۆشنیبری کوردیدا، دیالوگ پانتایبه‌کی زۆر که‌می داگیرکردوه. هۆیه‌که‌شی بۆ تایبه‌تمه‌ندی کولتووری و رۆشنیبری کوردی ده‌گه‌ریته‌وه، تاراده‌به‌ک دیالوگ له‌ هه‌موو رۆشنیبری گه‌لانی موسلمان لاوازه، چونکه ژانریکی ئه‌ده‌بی له‌ شپوه‌ی رۆمان و دراما و فه‌لسه‌فه، له‌ سه‌رده‌مه‌ کۆن و نوێیه‌کان له‌ ناو ئه‌م گه‌لانه‌ لاوازبووه، بگه‌ هه‌ر نه‌بووه. له‌ سه‌رده‌می نوئ، له‌ رۆمان و دراما‌کان بوونی هه‌یه، ئه‌مه‌ش به‌رای ئیمه‌ بۆ کاریگه‌ری رۆژئاوا و هیرشی مۆدیرنیستی و به‌ جیهانی بوون ده‌گه‌ریته‌وه.

ئه‌فلاتوونیزمی نوئ - Neo-Platonisme

ئه‌فلاتوونیزمی نوئ ریتازیکی فه‌لسه‌فیه، له‌ ناو فه‌لسه‌فه‌ی ئه‌فلاتوون خۆی سه‌ری هه‌لداوه. ناسراوترین فه‌یله‌سووف که به‌ دامه‌زرینه‌ری ئه‌م ریتبازه له‌ قه‌لم ده‌درئ، پلوتین- Plotin-ه که له‌ نیوان (۲۷۰ بۆ ۲۰۵ پ.ز.) ژیاوه.

پلوتین (که له‌ ناو عه‌ره‌به‌کان به‌ فلوتین ناوی هاتوه.) له‌ خیزانیکی رۆمانی له‌ دایکه‌بووه و نیشته‌جیی میسر

بووه، به‌تایبه‌تی له‌ شاری ئه‌سکه‌نده‌رییه. پلوتین به‌ دامه‌زرینه‌ری قوتابخانه‌ی فه‌لسه‌فه‌ی ئه‌سکه‌نده‌رییه‌ش ناسراوه. (ده‌بی بزاین که له‌ سه‌رده‌مه‌دا ته‌واوی باکووری ئه‌فریقا، به‌ تایبه‌تی شاره‌کانی لیوار ده‌ریا، زۆریه‌یان به‌ شیک بوون له‌ ئه‌مپراتۆری رۆمانی، هه‌لبه‌ت وێرای تورکیا و سوریا و لبنان و ئیسرائیل و فه‌له‌ستینی ئه‌م‌رۆ.) پلوتین خاوه‌نی کتیبیکه‌ به‌ ناوی -Enneades، تیتیدا روانینی خۆی پیشان ده‌دات. بیروبوچوون، یان فه‌لسه‌فه‌ی پلوتین له‌ ته‌ورات و ئینجیل که له‌ لایه‌ن باوکانی کلیسا نووسراوه‌ته‌وه ئاماده‌یی هه‌یه، ئه‌مه‌ش تا سه‌رده‌می بوژانه‌وه‌ درێژ ده‌بیته‌وه، به‌ پله‌ی یه‌که‌م به‌هۆی کاریگه‌ری وه‌رگێرانی له‌ لایه‌ن بانکیته‌ - Banquet که له‌ لایه‌ن مارسیل فیچین Marsile Ficin (۱۴۴۳ - ۱۴۹۹) له‌ فلۆرنساوه ئاماده‌کراوه.

له‌ بانکیته (داوه‌ت کردن) هاتوه (که له‌ ۳۸۵ پ.ز) نووسراوه. دیالوگیکی فه‌لسه‌فی له‌ ژنیر ناوی- ناخاوتنیک له‌ باره‌ی خۆشه‌ویستی- Discours sur Lamour- له‌ گه‌ل سوکرات هه‌لبه‌ت به‌ ئاماده‌بوونی هه‌ندی خه‌لکی ئاتین (آتینا)، له‌ باره‌ی پله‌کانی خۆشه‌ویستی ده‌کرئ.

له‌ خۆشه‌ویستییه‌وه بۆ خۆشه‌ویستی له‌ش، به‌ تیتیه‌رین به‌ خۆشه‌ویستی گیان و خۆشه‌ویستی ئایدیا (فکر). گوايه خۆشه‌ویستی له‌ش و گیان له‌ چاو خۆشه‌ویستی ئایدیا له‌ په‌رچه‌کرداریکی ساده و ساکار زیاتر نییه. بیری ئه‌فلاتوونیزمی نوئ که ده‌کا بیری پلوتین له‌ سه‌ر ئه‌و باوه‌رێ کۆنه دامه‌زراوه که خۆشه‌ویستی مرۆیی جگه له‌ روخساریکی ساده و ساکاری خودایی زیاتر نییه.

ئه‌م روانینه‌ش له‌ سه‌رده‌می نوئ، به‌تایبه‌تی له‌ سه‌رده‌می بوژانه‌وه‌دا زۆر کاری له‌ شیعری کردوه، به‌تایبه‌تی له‌و جۆره‌ شیعری که له‌ رۆژئاوا به‌ شپوه‌ی خۆشه‌ویستی ناسراوه - Poesie delamour- له‌م جۆره‌ شیعراوه ئه‌وه پیشان دراوه که ئه‌و خۆشه‌ویستییه‌ی تیاپه‌تی فۆرمیکی ناته‌واوی خۆشه‌ویستی خوداییه، یان کۆپیه‌که له‌م و له‌ خواره‌وی ئه‌وه.

د. محسین ئه‌حمه‌د عومه‌ر